

مقدمه

نوروز واژه ای است مرکب از دو جزء که روی هم به معنای روز نوین است و بر نخستین روز از نخستین ماه سال خورشیدی آن گاه که آفتاب به برج حمل انتقال می یابد گذارده می شود. و اصل پهلوی این واژه نوک روچ یا نوک روز بوده است. بیرونی در تعریف نوروز نقل می کند «نخستین روز است از فروردین ماه و از این جهت روز نو نام کردند، زیرا که پیشانی سال نو است و آنچه از پس اوست از این پنج روز همه جشن هاست.» مورخین و محققان درباره جایگاه نوروز با هم اختلاف دارند. به نظر می رسد آریایی ها از مهاجرت به فلات ایران و هم مرز شدن با تمدن میان رودان سال را به دو قسمت تقسیم می کردند که هر یک با انقلابی شروع می شد و دو جشن نوروز و مهرگان سرآغاز این دو انقلاب بودند. یعنی هنگام انقلاب تابستانی جشن نوروز گرفته می شد و زمان انقلاب زمستانی جشن مهرگان پاس داشته می شد. برخی معتقدند که جشن نوروز و مهرگان جشنی بوده است که در ایران قبل از ورود آریائی ها وجود داشته است و اقوام قبل از آریائی ها که در فلات ایران ساکن بوده اند به آن عمل می کرده اند.

«نوروز» را ایرانیان گرامی می دارند و آیینی است کهن که گرچه طی هزاران سال دگرگون یافته، اما هرگز از میان نرفته و از سوی اقوام و مذاهب مختلفی که در سرزمین ایران حضور پیدا کرده اند، مهر تأیید خورده است. بدین سان امروزه نوروز از نمادهای بزرگ و وحدت بخش ملت ایران با همه تکثرهای قومی، مذهبی، فرهنگی و زبانی است.

آیین ها و رسم های مردم فرآیند الزامات و نیازهای درهم تنیده مادی و معنوی، در پیوند جغرافیایی و شیوه های تولید و ساختارهای اقتصادی دوره ای مختلف اند که برحسب ضرورت پیوسته در حال تغییرند و به مقوله هایی که در ژرفا معنا دارند پاسخ می دهند.

ظهور اسلام

ظهور اسلام و برخورد مسالمت آمیز آن با سایر ادیان و آیین ها از جمله اعتقادات مذهبی و ملی ایرانیان موجب شد که مراسم و آداب مربوطه، به یکباره از جامعه اسلامی ایران رخت بر نیندد، فقط با مسلمان شدن تدریجی ایرانیان از وسعت آنها کاسته شد و اندک اندک همراه اعتقادات دینی اسلام، اسطوره ها و داستان های عربی نیز در میان توده مردم نفوذ کرد. طی گذشت ایام، زمانی که برخی از سنت ها و آداب در تضاد آشکار با اعتقادات و رسوم گذشته قرار می گرفت ایرانیان می کوشیدند سنت کهن ملی را در قالب شخصیت های اسلامی باز یابند و به عبارت روشن تر سنت های ملی ایرانی را با سنت های اسلامی در آمیختند. در نتیجه از میان انبوه جشن های ایرانی قبل از اسلام آنچه میان ایرانیان مسلمان باقی ماند منحصر به عید نوروز، جشن سده و جشن های کوچک تری مانند جشن گل سرخ که در اصفهان مرسوم بوده است. از میان جشن های یاد شده بزرگترین اعیاد ملی ایرانیان جشن نوروز است.

نوروز تنها جشنی است که از دوران باستان با عظمت تمام و همراه با انبوهی افسانه و آیین تا به امروز ادامه یافته است. عظمت نوروز را از نقش های تخت جمشید گرفته تا آثار ادبی و هنری گوناگون عربی و فارسی در همه جا می توان یافت. یکی از کهن ترین و بزرگ ترین منابعی که به جشن و افسانه ها و آیین های مربوطه پرداخته است، کتاب «آثار الباقیه» اثر ابوریحان بیرونی (متوفی 440 هجری قمری) است. او می نویسد:

«سال نزد فارسیان چهار فصل بود... بر حسب این فصول عیدهایی داشتند که به اهمال در کبیسه روز این عیدها جابه جا می شد. از جمله این اعیاد یکی روز اول فروردین ماه یعنی نوروز بود. که روز بس بزرگ است که به علت زنده شدن طبیعت گویند. آغاز خلقت جهان در آن روز بوده است. چنین به نظر می رسد که پنج روز نخستین سال «نوروز عامه» یعنی جشن همگانی بود. حال آنکه روز ششم که «خرداد روز» نام داشت، «نوروز خاصه» یعنی جشن پادشاهان و بزرگان بوده است.

احترام نوروز در اسلام

هر چند که به مذهب شیعه منحصر نیست، اما چنان در میان شیعیان فراگیر است که حتی روایاتی از امامان شیعه در بزرگداشت نوروز نقل شده است. برای مثال علامه مجلسی در «السماء و العالم» از امام صادق (علیه

السلام) حدیثی را بدین مضمون نقل می کند: «در آغاز فروردین، آدم آفریده شد و آن روز فرخنده ای است برای طلب حاجت ها و برآورده شدن آرزوها و دیدار پادشاهان و کسب دانش و زناشویی و مسافرت و داد و ستد. در آن روز خجسته بیماران بهبودی می یابند و نوزادان به آسانی زاده می شوند و روزی ها فراوان می گردد.» مجلسی همچنین حدیث دیگری را درباره نوروز نقل می کند که منتسب به امام کاظم (علیه السلام) است و آن این که «این روز بسیار کهن است. در نوروز خداوند از بندگان پیمان گرفت تا او را پرستش کنند و برای او شریک قائل نشوند و به آیین فرستادگانشان درآیند و دستورشان را بپذیرند و آن را اجرا نمایند و آن نخستین روزی است که آفتاب بدمید و بادهای بار دهنده بوزید و گل های روی زمین پدید آمد و هم جبرئیل بر پیامبر نازل شد و نیز روزی است که ابراهیم بت ها را شکست و هم پیامبر علی را بر دوش خود گرفت تا بت های قریش را از خانه کعبه بینداخت.»

علاوه بر عدم مخالفت اسلام با آیین نوروز و از آن فراتر تأیید این مذهب بر نوروزگان، تداوم گرامیداشت نوروز در دوره اسلامی را می توان به علاقه شدید ایرانیان برای حفظ مواردی باستانی خود نیز نسبت داد. «برتولد اشپولر» ایران شناس بزرگ آلمانی در این باره می گوید: «از جشن های قدیمی ایرانی، بیش از همه جشن سال نو (نوروز؛ شکل عربی آن نیروز) و نیز در پایان تابستان جشن پاییز (مهرگان) طبیعتاً بر اساس تقویم قدیمی برگزار می شد. البته مسلمانان، به ویژه در زمان عمر دوم (عمر بن عبدالعزیز) کوشش کردند تا این اعیاد را ملغی کنند و کسانی را که در این مواقع به طور کلی هدایای متداولی برای مقامات بالاتر می فرستادند، تحت فشار قرار دادند.

اما این رسم چنان عمیق با اندیشه و احساس مردم ایران وابسته بود که به زودی پیروزمندانه برای خود جایی باز کرد و با اوج گرفتن کار عباسیان، اما به ویژه در زمان آل بویه کاملاً در همه جا متداول شد و حتی در بین النهرین (درست در بغداد و حتی در بصره) رسمی همه گیر شد. در سوریه، مصر و شمال آفریقا نیز این جشن در برخی از زمان ها به طور نامنظم برگزار می شد.

بدین ترتیب نوروز با ورود اسلام به ایران و فراگیری این مذهب در پهنه ای وسیع از شبه قاره هند تا شمال آفریقا، این مجال را یافت تا در میان اقوام غیر ایرانی نیز تداول یابد.

با توجه به این که عباسیان بیش از پنج سده نفوذ سیاسی و دینی خود را در جهان اسلام - با فراز و نشیب بسیار - حفظ کردند، می توان دریافت که بزرگداشت نوروز از سوی خلفای این سلسله تا چه حد در استمرار و گسترش آن تأثیر گذار بوده است. نوروز از زمان پیامبر اسلام تا دوره سلسله متأخر ایرانی همواره مورد توجه بوده است. به شهادت تاریخ، حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) و حضرت علی (علیه السلام) و بزرگان و خلفای اسلام نوروز را گرامی می داشتند و در دستگاه خلافت عباسی نوروز عظمتی خاص داشت و پس از اسلام نیز نوروز بزرگ با سنت های اسلامی شکوه و جلالتی دیگر یافته بود. خاندان های بزرگ ایرانی چون سامانیان و دیلمیان و آل زیاد به نگهداری و پاسداری سنن ملی دلبستگی فراوان داشتند و به هنگام نوروز به روش نیاکان خود مردم را بار عام می دادند و آداب دیرین را معمول می داشتند. شهریاران صفوی هم در اجرای مراسم جشن نوروز کوشش بسیار می کردند و مردم نیز تشریفات عید به جای آوردند.

برگزاری جشن نوروز در دوره صفویه

در دوره صفویه به ویژه با نگاه به احادیثی که محدثین بزرگ این دوره همچون علامه مجلسی درباره نوروز نقل کرده اند، قابل ارزیابی است. چنین می نماید که در این دوره - همچون زمان حاضر - نوروز صیغه ای کاملاً اسلامی یافته بود و تفکیک عناصر باستانی و اسلامی در این آیین باشکوه کاری دشوار می نمود.

در کتاب های مشهور ادعیه همچون اقبال الاعمال سید ابن طاووس و مصباح المتعبد شیخ طوسی اشاره ای به دعای تحویل سال نگردیده و این نشان می دهد چه در منابع اهل سنت و چه در منابع اهل تشیع سند روایی مورد اعتماد برای آن موجود نیست. اما مجلسی در کتاب زادالمعاد در خصوص این دعا گزارش می کند که در کتب غیر مشهوره روایت کرده اند که در وقت تحویل سال این دعا را بسیار بخوانید: «یا مقلب القلوب والابصار یا مدبر اللیل والنهار یا محول الحول و الاحوال حول حالنا الی احسن الحال». بنابراین با توجه به این گزارش دعای تحویل سال در دوره صفویه مرسوم و معمول بوده است.

در هر حال جدا از این که دعای تحویل سال تا پیش از دوره صفویه چگونه بوده و این دعا در کدام یک از مأخذ حدیثی نقل شده است، نفس دعا یا قرائت قرآن یا حتی نمازگزاردن هنگام تحویل سال نشان از اسلامی شدن نوروز دارد. حتی بعضی ها معتقدند که عبارات دعای تحویل سال برگرفته از عبارات قرآنی یا احادیث و روایاتی است که در معتبرترین مأخذ شیعی نظیر «التهذیب» شیخ طوسی نقل شده اند.

از این گذشته بزرگترین نماد آیین نوروز که «هفت سین» است، فلسفه ای باستانی و اسلامی دارد. «محمد علی دادخواه» که اخیراً پژوهشی با عنوان «نوروز و فلسفه هفت سین» را به نگارش در آورده، در این باره می نویسد: «عدد هفت برگزیده و مقدس است. در سفره نوروزی انتخاب این عدد بسیار قابل توجه است. ایرانیان باستان این عدد را با هفت امشاسپند یا هفت جاودانه مقدس ارتباط می دادند. در نجوم عدد هفت، خانه آرزوهاست و رسیدن به امیدها را در خانه هفتم نوید می دهند.»

علامه مجلسی می فرماید: آسمان هفت طبقه و زمین هفت طبقه است و هفت ملک یا فرشته موکل برآند و اگر موقع تحویل سال، هفت آیه از قرآن مجید را که باحرف سین شروع می شود بخوانند آنان را از آفات زمینی و آسمانی محفوظ می دارند.

همچنین تقدس دینی لحظه تحویل سال چنان در نظر مردمان پر رنگ است که در شهرهای مقدس مردم به امامزاده ها و اماکن متبرکه می روند. شیرازی ها به حرم شاهچراغ و حرم علی بن حمزه روی می آورند و مشهدی ها به پابوس حضرت رضا (علیه السلام) می شتابند و بسیاری از مردم قم در بارگاه حضرت معصومه گرد می آیند و بعضی از مردم ری و تهران در حرم شاه عبدالعظیم.

با این وجود صیغه اسلامی نوروز که با توجه به اکثریت مطلق مسلمانان در ایران امری بدیهی است، مانع از آن نشده که پیروان سایر مذاهب در بزرگداشت آن کمتر از ایرانیان مسلمان اهتمام ورزند. امروزه نوروز، آیینی متعلق به همه مذاهب و اقوام و فرهنگ های ایرانی و بسیاری دیگر از کشورهای تحت نفوذ فرهنگ ایرانی چون افغانستان، پاکستان، هندوستان، کشورهای آسیای میانه و قفقاز و مناطق کردنشین ترکیه، عراق و سوریه است در روایات اسلام نوروز روزی است که جبرئیل بر حضرت محمد (صلی الله علیه وآله وسلم) نازل شد، روز غدیر خم است، و روز ظهور حضرت صاحب الزمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) خواهد بود. در اعتقادات کهن ایرانی روزی است که آفریدگار از خلقت جهان فارغ می شود و روز آفرینش انسان است.

واژه «عید» در قرآن کریم

واژه «عید» در قرآن کریم تنها یک بار در آیه 114، سوره مائده آمده است: «عیسی ابن مریم گفت: بارالها! ای پرودگار تو ما از آسمان مائده ای فرست تا این روز برای ما و کسانی که پس از ما آیند روز عید مبارکی گردد و آیت و حجتی از جانب تو برای باشد، که تو بهترین روزی دهندگانی.»

عیسی بن مریم این دعا را آن هنگام که حواریون به او گفته بودند که: ای عیسی ابن مریم، آیا خدای تو می تواند برای ما از آسمان مائده فرستد؟ عیسی در پاسخ آنان می گوید: اگر ایمان آورده اید از خدا بترسید! و هرگز شک در قدرت خدا و یا شک در اجابت دعای پیغمبر خدا نکنید. حواریون گفتند (ما شک نکرده ایم لیکن) می خواهیم که از آن مائده آسمانی تناول کنیم تا دل های ما مطمئن شود (و بر یقین ما بیفزاید) و تا به راستی عهدهای تو پی بریم و بر آن گواه باشیم.

عید خود مصدری است مانند عود به معنای بازگشتن و به همین مناسبت، سالگردها و یادبودها را (عید) گویند. البته، این نامگذاری به یاد بودهای خوش وتوأم با شادمانی اختصاص دارد.

(عید) روزی است که در آن سود و منفعتی به دست بیاید و در شرع مقدس اسلام، روزهای اضحی و فطر عید نامیده می شوند. که در عید اضحی قربانی، و در عید فطر زکات فطره مطرح است. نیز می توان گفت، عید آن روزی است که در آن نماز ویژه ای برگزار کنند، یا روزی است که مجمعی در آن فراهم آید، و یا آنکه عید روزی است که خلق از ماتم به شادمانی (عود) کنند، یا روزی است که زندانیان را از زندان رها کنند، و یا کودکان را از مکتب بیرون فرستند، یا روزی است که تفاوتی میان درویش و توانگر نباشد، یا آنکه (عید) روز شریف و ارجمندی می تواند باشد.

از آیه (مائده) استفاده می شود که حضرت عیسی و مسیح روز نزول مائده را که سالروز وقوع یک معجزه الهی در تاریخ است برای همه انسان ها (عید) قرار داده است، تا این روز آیت و حجتی از جانب خداوند برای مردمان در تمامی اعصار بوده باشد و به میمنت این پدیده پر برکت همه ساله شادمانی و خجستگی آن روز تکرار گردد. از آنجا که (مائده) به معنای خوان پر نعمت، تنها دوبار در سوره مائده آمده است، می توان گفت نزول رزق از آسمان به درخواست حضرت عیسی مسیح (علیه السلام) ویژگی خاصی داشته است که به خاطر آن عنوان (مائده) را به خود گرفته است.

بنابراین، عید در این آیه اشاره دارد به نزول یک برکت آسمانی در پوشش طبق یا طبق هایی از طعام و خوردنی که می تواند تکرار و بازگشت آن روز نیز همان برکات را به همراه داشته باشد و از این جهت، آیت و حجتی دیگر از جانب خداوند متعال برای انسان ها و فرصتی دیگر برای ایجاد ارتباط با خدا و ذکر و یاد او در دل ها و زبان ها بوده باشد.

آداب اسلامی نوروز

در کتاب مفاتیح الجنان که طی دهه های گذشته یکی از بزرگترین کتاب های مورد رجوع عموم برای انجام مستحبات مذهبی بوده به نماز عید نوروز اشاره شده که نمازی است توأم با قرائت سوره حمد و سوره های قدر، کافرون، توحید، فلق و ناس و بسیار شبیه به نمازی است که ضمن آداب و اعمال روز جمعه و روز عید غدیر خم وارد شده است.

مفاتیح الجنان همچنین روایتی از معلى بن خنيس را درباره نوروز ذکر کرده است که اعمال این روز و دعای مربوط به آن را همراه دارد. بی آنکه اشاره ای به فضیلت این روز کرده باشد. ولی بحارالانوار مجلسی روایات معلى بن خنيس را به تفصیل آورده است. در آن روایات به فضیلت و برتری این روز نسبت به سایر ایام بسیار پرداخته است و یکی از روایات مفصل معلى بن خنيس از نوروز را این گونه تجلیل کرده است: نوروز روزی است که کشتی نوح بر کوه جودی قرار گرفت، روزی است که جبرئیل بر نبی (علیه السلام) نازل شد، روزی است که رسول اکرم (صلی الله علیه وآله)، علی (علیه السلام) را بر دوش کشید تا بت های قریش را از بالای کعبه می کند، روزی است که نبی (علیه السلام) به وادی جن رفت و از ایشان بیعت گرفت، روزی است که برای علی (علیه السلام) از مردم بیعت گرفت (غدیر خم) روزی است که قائم آل محمد ظهور خواهد کرد و روزی است که امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) بر دجال پیروز خواهد شد.

و اما روایت خنيس به نقل از امام صادق (علیه السلام) در مفاتیح الجنان:

فرمود: چون نوروز شود غسل کن و پاکیزه ترین جامه های خود را بپوش و به بهترین بوی های خوش خود را معطر گردان پس چون از نمازهای پیشین و پسین و نافله های آن فارغ شدی، چهار رکعت نماز بگذار یعنی هر رکعت به یک سلام و در رکعت اول بعد از حمد ده مرتبه انا انزلنا و در رکعت دوم بعد از حمد ده مرتبه سوره قل یا ایها الکافرون و در رکعت سوم بعد از حمد ده مرتبه قل اعوذ برب الناس و قل اعوذ برب الفلق را بخوان و بعد از نماز به سجده شکر برو و این دعا را بخوان.

همان طور که مشاهده می شود این روز نیز چون اعیاد اسلامی با غسل کردن، پوشیدن جامه نو و معطر گردیدن به بوی های خوش و روزه داشتن آغاز می شود، ضمن آنکه نمازی مشابه نمازهای سایر اعیاد اسلامی دارد.

نماز عید نوروز

نماز عید نوروز مشتمل است بر قرائت سوره حمد و سوره های قدر، کافرون، توحید، فلق و ناس و بسیار شبیه به نمازی است که ضمن آداب و اعمال روز جمعه و همین طور اعمال روز عید غدیر خم وارد شده است. از آنجا که قرائت سوره قدر در نماز عید نوروز توصیه شده است می توان دریافت که عید نوروز نیز چون دیگر اعیاد اسلامی با نزول برکات و آیات الهی همراه بوده است. تاکید بر قرائت سوره های کافرون، توحید، معوذتین نیز می تواند اشاره به درخواست دفع انواع شرور و بدی ها داشته باشد.

دعای عید نوروز

دعای مخصوص عید نوروز با درود و صلوات بر رسول اکرم (صلی الله علیه وآله) و آل او و اوصیا و همه انبیا و رسولان آغاز می شود آنگاه با فرستادن درود بر ارواح و اجساد ایشان ادامه می یابد. در این دعا آمده است: «هذا الذی فضله و کرمته و شرفته و عظمت خطره» این فراز با اندکی جابجایی در کلمات در دعای مخصوص ماه مبارک رمضان، ماه نزول قرآن نیز آمده است. فراز پایانی دعای مخصوص عید نوروز: «اللهم ما فقدت من شی فلا تفقدنی عونک علیه حتی لا اتکلف مالا احتاج الیه یا ذالجلال و الاکرام» از آن جهت که در آن سخن از گم شدن و گمشده ها به میان می آید بیش از اندازه قابل توجه است زیرا، چنانکه نقل شده است عید نوروز همان روزی است که حضرت سلیمان (علیه السلام) انگشتی خویش را پس از مدتی پیدا کرده است.

منابع:

1. ذکایی، پرویز: نوروز تاریخچه و مرجع شناسی، مرکز مردم شناسی ایران، تهران، 1353، ص 19
2. کریمیان سردشتی، نادر: "نوروز در روایات شیعه و در کتاب التاج جاحظ بصری"، مجموعه مقالات نخستین همایش نوروز، پژوهشکده مردم شناسی، تهران، 1379، ص 45
3. اشیپولر، برتولد: تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی، ترجمه مریم میراحمدی، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، 1369، ج 2، ص 358-359
4. رضی، هاشم: گاه شماری و جشن های ایران باستان، انتشارات بهجت، تهران، 1380، ص 451
5. دادخواه، محمدعلی: نوروز و فلسفه هفت سین، انشارات حروفیه، تهران، 1382، ص 119
6. مدرس زاده، مریم: عید نوروز در فرهنگ اسلامی و آیین ها و اساطیر ایرانی، مجموعه مقالات نخستین همایش نوروز، ص 131
7. مفاتیح الجنان